

METAFIZICA ARISTOTELICĂ

Autor: Mihail Curelici | 29 ianuarie 2022

Voi începe prin a contura conceptul de *metafizică* în conformitate cu multiplele sensuri care îi sunt atribuite având ca referință cartea lui Aristotel care poartă același nume. În genere, metafizica este un domeniu mai larg ce conține dintr-o anumită perspectivă atât ontologia, cât și cosmologia. Ea se opune teoriei cunoașterii care se raportează la lucruri așa cum ne apar. În ceea ce privește lucrarea realizată de Aristotel, ea purta denumirea de „filozofie primă”, numele „metafizica” fiind atribuit acestei colecții de fragmente ulterior de către Andronicos din Rodhos, unul dintre editorii care s-a ocupat de textele filozofului. Astfel că, în cele ce urmează, sintagma asupra căreia ne vom axa este aceea de „filozofie primă”, întrucât este mult mai apropiată de explicațiile din tratat.

Obiectul „filozofiei prime” este Ființa pe care o descoperim în legătură cu cauzele prime și cu principiile supreme. Studiul asupra Ființei va avea în vedere atât natura sa, cât și atributele sale. Ființa pe care o tratează filozofia primă este temeiul suprem al existenței și al inteligibilului, ce subzistă ca principiu guvernator și dătător de sens în toate ființările determinate. Am spus că subsumează ontologia și cosmologia. Ei bine, pentru Aristotel, filozofia primă este echivalentă și cu teologia pe baza înțelegerii Ființei ca Absolut.

Aristotel este printre primii filozofi care atrag atenția asupra polisemiei conceptelor. Chiar și așa, el se diferențiază de sofisti prin faptul că ideea de polisemie nu se referă strict la o multiplicitate verbală, ci mai degrabă la o realitate multiplă care are totuși un fond comun. Din acest punct de vedere, definițiile distincte pe care Aristotel va încerca să le dea anumitor concepte nu vor fi opuse, ci vor avea ca țel înțelegerea aceluiași lucru din mai multe perspective. Referința principală pe care o dă Aristotel fondului comun este Ființa (*ousia*). Ființa este ilustrată ca fiind porțiunea de stabilitate. Însă Aristotel era conștient de dinamica lucrurilor, de transformarea perpetuă a lor într-un contrar, fără a fi totuși pe deplin de acord cu Heraclit. Diferența constă în convingerea conform căreia lucrurile posedă în ele însele o anumită autonomie. Pentru a susține această teză, Aristotel propune mai multe argumente.

Primul argument se referă la principiul non-contradicției, care exprimă faptul că un

lucru nu poate fi decât ceea ce este într-un anumit moment, și nu opusul său. Pentru ca principiul să se poată respecta este necesar să existe ceva constant în lucruri. În sprijinul acestui principiu, Aristotel arată de ce el nu poate fi negat. Preferă această metodă uneia pozitive pentru că identifică principiul cu o axiomă. Așadar, dacă principiul non-contradicției nu ar exista, atunci gândirea și comunicarea nu ar fi posibile, pentru că atât în comunicare, cât și în gândire noi utilizăm termeni care au anumite proprietăți și, în definitiv, o anumită valoare. Dar ceea ce este comun în ele ține de natura lor, care este unitar.

Mai departe, vom încerca să identificăm Ființa, să-i găsim acele trăsături specifice care ne vor conduce la o înțelegere a ei. Această încercare a fost adesea repetată atât de filozofii care i-au precedat lui Aristotel, cât și de către aceia care l-au succedat. Ce trebuie menționat este faptul că Aristotel nu neagă definițiile anterioare ale Ființei, însă nu recunoaște Ființa cu nici una dintre ele în mod deplin.

Aristotel observă că definițiile precedente, privite în ansamblu, vizează anumite categorii, și anume: materia, forma și conceptul universal compus dintre materie și formă. Privind asupra acestor categorii, Aristotel înțelege că ceea ce era comun în ipotezele anterioare ținea de încercarea de a demonstra caracterul separabil și, în același timp, autonom al Ființei. Astfel că a luat pe rând categoriile respective și le-a analizat pentru a afla dacă se supun acestor criterii de distincție și autonomie.

Din punctul de vedere al materiei, Ființa este substrat absolut. Acest lucru ar trebui să fie valabil pornind de la premisa că materia poate exista independent de formă, ca principiu care, în funcție de un anumit context, poate prelua orice formă. Totuși, din punct de vedere gnoseologic, materia nu poate fi percepută în absența formei și, deci, la nivel abstract, ea nu poate fi subiect autonom și, la nivel concret, ea nu poate să fie. Prin urmare, materia, percepută singular, nu are cum să fie principiu al Ființei.

A doua încercare pe care o face Aristotel, va ține cont de conceptul indispensabil de formă, de care materia depinde. Tocmai de aceea, de această dată, Aristotel va avea în vedere raportul dintre materie și formă. Mai precis, felul în care cele două, unite fiind, pot deține caracteristicile autonomiei și ale separabilului. Din această unire rezultă *synolon* - individualul compus. De ex: Socrate, Ștefan, Grigore, Adina, etc. De această dată se respectă criteriile separabilului și autonomiei, însă nu se respectă criteriul inițial, al faptului de a fi constant. Individualul compus este într-o permanentă schimbare și, de asemenea, nu este nici universal și, prin urmare, nu poate fi contingent cu condiția Ființei.

Întrucât explicațiile anterioare au fost aporetice, tentativele de echivalare se vor prelungi, astfel încât, de această dată, va fi vizată forma. Forma este cognoscibilă rațional și este cea care conferă sens materiei. Mai mult, formele lucrurilor, simplificate fiind, pot fi universalizate. Astfel, forma poate fi înțeleasă ca proprietate abstractă și

universală. Dar pentru a fi Ființă, această proprietate trebuie să fie subiect nedeterminat. Iar dacă ar fi astfel, atunci ea ar echivala cu conceptul de idee perfectă la Platon, concept pe care Aristotel îl respinge vehement. Astfel că Aristotel alătură genul, care ține de materia inteligibilă. În acest sens, forma, odată intrată într-un proces de actualizare, va implica modul în care virtualitatea se transferă în concret și va rezolva astfel posibila interpretare a formei, astfel încât ea să fie echivalată cu teoria ideilor la Platon. Dar procesul implică mișcarea. Și, atâta timp cât mișcarea există, rezultă că mai există un rest de virtualitate, supusă unei actualizări ulterioare. Or, asta face ca echivalarea cu Ființa să fie imposibilă din două motive. În primul rând, actualizarea, pentru a se petrece, depinde de materie. În al doilea rând, odată produsă actualizarea, subiectul va fi limitat și particular și va încălca astfel criteriul universalității.

Ființa absolută trebuie să fie virtualitate pură, completă în toate privințele, eternă și esențial imobilă. Să genereze întreaga realitate și să o determine în calitate de principiu. Problema imobilității ține de argumentul în conformitate cu care fiecare lucru este pus în mișcare de un altul care se mișcă, iar pentru a nu ajunge la infinit în privința acestui lanț de determinări, putem să credem că este un lucru care pune în mișcare celelalte lucruri fără ca el să mai fie pus în mișcare de nimic și care este, prin urmare, imobil.

Un alt aspect pe care îl amintește Aristotel este anterioritatea. Acest termen, asemenea multor alora utilizați în fragmentele respective, poartă mai multe înțelesuri. Primul sens ține cont de raportarea la un punct fix de reper numit principiu. Așadar, ceea ce este mai apropiat de principiu va fi anterior și ceea ce este mai depărtat de principiu va fi posterior. În schimb, alegerea principiului va ține ori de natură, ori de o voință arbitrară. Al doilea tip de anterioritate este în legătură cu cunoașterea și se referă la două modalități distincte de cunoaștere. Prin rațiune, anterior va fi universalul, iar prin senzație, anterior va fi individualul. Ultimul tip de anterioritate, care are și cel mai adânc sens, se referă la lucrurile care pot exista independent, în timp ce celelalte au nevoie de primele pentru a exista. În privința Ființei, acest sens este cel mai apropiat, întrucât respectă toate criteriile amintite.

Din perspectiva felului în care trebuie asumat discursul despre Ființă, pe baza a ceea ce ne spune Aristotel, vom avea posibilitatea să facem distincția și între ceea ce poate fi numit știință și ce nu și, totodată, dacă cunoașterea Ființei poate fi numită știință atunci Ființa însăși ar trebui să aibă un caracter din perspectiva căruia ea ar mai putea fi înțeleasă.

Aristotel identifică două criterii atât în raport cu cel care intenționează să facă știință, cât și cu obiectul propriu-zis al științei.

Un asemenea criteriu îl reprezintă stabilitatea. Pentru a face știință, individul trebuie „să-și liniștească sufletul față de agitația care îi este firească”. Minte cunoaște și gândește prin odihnă și oprire. Acest aspect a fost întărit și de Platon. Însă Aristotel nu îl

restrânge doar la individ, ci leagă stabilitatea și de obiectul științei. Perspectiva lui Aristotel nu include totuși o viziune transcendentă, ci una în care stabilitatea obiectului ține de faptul că în mintea omului el va fi universal. Ținând cont de aceste considerente, cunoașterea științifică va urmări să imprime în sufletul aflat într-o stare de repaus tot ceea ce poate fi identificat ca universal în experiențele individuale.

În „Analiticele Secunde” din *Organon*, Aristotel va explica de ce teoriile care se referă la universal vor conține o demonstrație mai puternică decât cele care se referă la particular. Particularul este întotdeauna determinat, în timp ce despre universal nu putem spune același lucru. Însă trebuie punctat că prin universal nu înțelegem generalul superficial și confuzant, ci cunoașterea sincretică, care implică toate elementele în același timp. Iar modul în care le implică este simplu prin faptul că urmărește comunul din lucruri. Iar acest comun, care este universal, nedeterminat, imobil, absolut, principiu guvernator și substrat al realității este Ființa.

În concluzie, textul lui Aristotel, deși este, poate, neclar în anumite privințe, aduce o contribuție semnificativă problemei metafizicii, înțeleasă atât ca teologie, cât și ca ontologie. Ea ne înfățișează categoria cea mai generală, lipsită de gen proxim sau de determinații. Aceasta nu are gen proxim tocmai pentru că nu are determinații, iar ea nu are determinații pentru că este o pre-condiție pentru celelalte existențe, o *totalitate* ultimă și subzistentă. În ciuda faptului că putem formula enunțuri în limbajul nostru despre lucrurile la care face trimitere, *filosofia primă* rămâne un subiect dificil și echivoc, întrucât entitățile la care se face referire nu pot fi regăsite în realitate ca ceva distinct și evaluabil. Prin acest lucru vedem că între limbaj și referent nu există o suprapunere totală, ceea ce face ca întreaga tratare a filosofiei prime să se situeze într-o anumită măsură pe un nivel al speculației.

Imagine: Rembrandt - „Aristotle with a Bust of Homer” (1653); Sursa: Wikimedia Commons